

Franjo Emanuel Hoško

BISKUP VRHOVAC IZMEĐU BAROKA I LIBERALIZMA

Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007., 217, VIII.

Prof. dr. o. Franjo Emanuel Hoško, dugogodišnji nastavnik crkvene povijesti riječke Teologije, svojem plodonosnom radu, od kraja prošle 2007. godine pridružio je novi naslov. Riječ je o slojevitom i važnom djelu o jednom od najpoznatijih biskupa zagrebačke dijeceze, Maksimilijanu Vrhovcu.

Nakon predgovora, u uvodnom poglavlju pisac opisuje *status quaestionis*: Vrhovčev život, njegovo zauzimanje na crkvenom i svjetovnom području, te sporne epizode njegova života. U prvome poglavlju o «zagrebačkoj školi» ranog jozefinizma autor temeljito ocrtava odnos historičara prema jozefinizmu, sam jozefinizam i jansenizam. U drugome piše o karakteristikama svećenika 18. stoljeća, kako se on formira u sjemeništima, kako na njega utječe jozefinizam i kakav lik prezbitera želi Vrhovac. Treće poglavlje zaokupljeno je pastoralom svećenika za biskupa Vrhovca. Četvrto poglavlje opisuje Vrhovčeve obrednike i oblike pučke pobožnosti. U posljednjem, petom poglavlju autor piše o katekizmima Vrhovčeva vremena, o njegovim uputama o katehizaciji, o povijesti *Austrijskoga katekizma* i o štovanju Blažene Djevice Marije u tome vremenu. Nakon toga slijede zaključne poruke.

Već samim naslovom «Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma» autor predlaže crkvenim povjesničarima upotrebu pojma «barok». Do sada se taj termin rabio za razdoblje umjetničkog stvaralaštva u drugoj polovici 17. st. i u 18. st. Građanska je povijest to vrijeme najčešće označavala samo kao 17. i 18. stoljeće, dok je crkvena povijest govorila o vremenu katoličke obnove u duhu Tridentskog koncila. Tek svjetska povijest naziv barok koristi da označi to vrijeme kao povijesno razdoblje. Druga je odrednica u naslovu knjige jasnija jer se 19. st. redovito naziva stoljećem liberalizma, ali se najčešće smatralo drugu polovicu tog stoljeća vremenom kad liberalizam uzima maha u politici, osobito u odnosu države i Crkve.

Postavlja se pitanje: koji idejni i društveni pokret vlada između baroka i liberalizma jer se ta dva idejna svijeta neposredno ne dodiruju? Autor bez oklijevanja tu stavlja jozefinizam, to jest državno prosvjetiteljstvo na području Habsburške Monarhije koje je osobito utvrdio car Josip II. od 1780. do 1790. pa je taj oblik prosvjetiteljstva prema njemu i dobio ime.

U Hoškovoju analizi biskupa Vrhovca ključni je element upravo autorov stav prema jozefinizmu. Do polovice 20. stoljeća dvije su suprotstavljene struje među povjesničarima interpretirale jozefinizam. Jedni su u njemu vidjeli program crkvene obnove u kojem su bile prisutne ideje jansenizma i febronijanizma i koji je bio izravno suprotstavljen baroknom katoličanstvu i njegovoj pobožnosti. Drugi su pak u njemu uočavali novovjeki cezaropapizam oslonjen na galikanizam, koji nije bio samo proturimski, tj. protupapinski, nego i općenito protucrkvni. Dakle vrijedilo je aut-aut ili Reformkatolizmus ili Staatskischentum.

Autor je danas jedan o rijetkih hrvatskih povjesničara, a sigurno jedini među hrvatskim crkvenim povjesničarima koji je prihvatio istraživanja tzv. bečke povijesne škole (Erich Zoellner, Hans Wagner, Elisabeth Kovacs i dr.) koja je u jozefinizmu vidjela dvije na prvi pogled suprotne tendencije. Prema toj školi, u jozefinizmu su prisutne obje struje (i obnovno katoličanstvo i cezaropapizam) i sve to u ozračju prosvjetiteljstva koje je usvojilo ideje različitih onovremenih pokreta za obnovu Crkve koji su se slili u jansenizam kao najjači među njima, a on je, preoblikovan u reformni katolicizam, postao sastavnicom jozefinizma.

Autor tvrdi da je jozefinizam u svom programu sadržavao elemente koji su upravo mnogi crkveni ljudi onoga vremena prihvaćali vrlo spremno u nadi da će koristiti upravo samoj Crkvi, što potvrđuje i Vrhovčev primjer. Razlog je tomu u činjenici da je jozefinizam ipak sadržavao i osobit program crkvene obnove, i to prema programu obnovnog katoličanstva, a u program jozefinizma unijeli su ga upravo crkveni ljudi.

Crkveni povjesničari zadnje generacije stavljali su uz bok jozefinizam i prosvjetiteljstvo. Hoško tvrdi da jozefinizam ne tre-

ba stavljati uz bok prosvjetiteljstvu kao da se radi o dvije duhovne stvarnosti zato što on pripada matici prosvjetiteljstva: prosvjetiteljstvo tvori ozračje za jozefinizam.

Kao što su sudovi spram jozefinizma različiti, pa i oprečni, isto je tako slučaj i s ocjenama zagrebačkog biskupa Vrhovca. Liberalni povjesničari naglašavali su njegove jozefinističke i slobodarske simpatije, a katolički su nastojali pronaći opravdanje za određene biskupove stavove dovodeći u pitanje njegovo opredjeljenje za jozefinizam i slobodno zidarstvo. Crkveni povjesničari novijega datuma skloni su Vrhovčevu pripadnost jozefinizmu na jedan način ocjenjivati prije biskupskoga ređenja, a na drugi način dok je bio biskup. Ovaj rad dokazuje da je Vrhovac tijekom cijelog razdoblja (prije biskupskog imenovanja, za vrijeme episkopata, do kraja života) bio jozefinist. Doduše, što je vrijeme više odmicalo, Vrhovac pokazuje manje odanosti državnim uredbama u crkvenim pitanjima, što je znak da je ne samo u vjernosti državnim uredbama nego i prema vlastitim shvaćanjima poticao i razvijao vjerski život u svojoj biskupiji. Tako je, na primjer, pred sam kraj života počeo širiti pobožnost Srcu Isusovu koju su austrijske vlasti jedva tolerirale.

Neki su autori prije Hoška čak i svoje doktorate temeljili na tezi da Vrhovac nije bio jozefinist, a pripisujući takve ocjene isključivo Vrhovčevim protivnicima i neprijateljima. Temeljno pitanje jest: je li Vrhovac tijekom 40 godina svojega episkopata od 1787. do 1827. bio crkveni obnovitelj u duhu Tridentskog koncila ili je bio jozefinist? Autor uvjerljivo nudi odgovor koji uključuje i jedno i drugo. Takav je odgovor moguć zato što je Vrhovac prihvatio kasni jansenizam.

Jansenizam su prihvatili mnogi ljudi Crkve i autor ukazuje da je Zagreb osamdesetih godina 18. st. bio jedan od centara širenja jansenizma ili ranog jozefinizma. Vrhovac je pripadao toj skupini zagrebačkih kasnih jansenista. Za to da su zagrebački crkveni krugovi bili projansenistički, autor navodi ne jedan nego više uvjerljivih razloga.

Vrhovac izdaje djelo za svećeničku duhovnost jansenista Françoisa Philippea Messenguyja (zabranjenog od strane Rima) koji se

inače naziva «drugim Quesnelom». Vrhovčevi prethodnici na zagrebačkoj biskupskoj katedri (Josip Galjuf i Ivan Paxy) tiskaju djelo Pietra Gazzanige, profesora u Beču i otvorenog jansenista. Zagrebački crkveni krugovi nisu odobravali isusovački monopol i njihove stavove u Beču i Zagrebu.

U Zagrebu su tiskane postavke crkvenoga prava Ivana Milašina koji je bio prof. crkvenoga prava i kolega Maksimilijana Vrhovca u profesorskome zboru. Tim je postavkama bilo priloženo djelo Edmonda de Richera još od 1613. stavljenog na rimski *index*. Febronijanizam, galikanizam, regalizam zauzimaju se za preustrojstvo odnosa pape i cara, biskupa i svećenstva. Autor se nije bojao objaviti Richerovo djelo jer su zagrebački crkveni krugovi i Vrhovac dijelili Milašinova shvaćanja.

U obnovljenom zagrebačkom sjemeništu vlada jansenistički program odgoja, dok je nastavna osnova u skladu s jozefinističkim uredbama. Vrhovac ne dira u nastavnu osnovu koju je propisivala država.

Glede Vrhovčeve zagrebačke sinode 1803. godine, Hoško odbacuje ocjenu da zaključci te sinode omogućuju sud kako biskup nije jozefinist nego revan sljedbenik crkvene tradicije (F. Cvetan). U *Constitutiones* te sinode jedini teolog na kojega se Vrhovac poziva jest Francesco Amato Pouget, poznati jansenist i pisac velikog katekizma. Spomenute jansenističke autore Hoško ne samo da spominje već ih i analizira.

Rani jozefinizam, zajedno s kasnim jansenizmom, obnavlja Crkvu. Ta obnova nije se mogla dogoditi samo od strane države. Vladari iskorištavaju janseniste kao pomoć u reformi društva uspostavljajući apsolutistički politički sustav. Dakle oni su saveznici u uspostavi novog regalističkog odnosa Crkve i države i to na programu obnove Crkve jer je on također osuđivao barokno katoličanstvo stavljajući pod udar kritike njegovo prenatlažavanje izvanjskih svečanosti i pobožnosti. Unutarnji razlozi ubrzo su se preobrazili u jozefinistički program: valjalo je izmijeniti nedostatnu izobrazbu svećenstva, spriječiti pravnu ovisnost Crkve o Rimu, angažirati re-

dovnike u pastvi, i to dokidanjem izuzetosti od biskupske vlasti i podvrgavanjem nadležnosti biskupa.

Hoško dijeli mišljenje Franca Martina Dolinara o pripadnosti austrijskoga episkopata jansenizmu. Biskupi naime nisu raspravljali o milosti ni o opravdanju premda je upravo to bit Janssenova teološkog mišljenja. (Utemeljitelj je jansenizma Cornelius Janssen, 1585.-1638.). Zagrebački su se biskupi, zajedno sa slovenskima, distancirali od Janssenovih teoloških zabluda i Rimu priznavali vlast presuđivanja u tim pitanjima. Jansenisti u Habsburškoj Monarhiji kritiziraju baroknu pobožnost i zahtijevaju produblјivanje studiranja Svetog pisma, otačke literature i bolje razumijevanje svega što pripada sakramentima pokore i euharistije. (To je u skladu s reformno-pastoralnim zahtjevima Tridentinskoga koncila; no treba reći da su jansenisti zastupali strogu sakramentalnu praksu te se stoga episkopat treba svrstati među kasne janseniste, tj. među zastupnike obnovnog katoličanstva u sustavu jozefinizma.)

Kad je riječ o projansensizmu među katoličkim biskupima tih godina, valja ovdje napomenuti da autor spominje i ime Mateja Franje Krtice, Riječanina, đakovačkog biskupa 1773.-1805. Prethodnih godina autor je već pisao o vezama Mateja Franje Krtice i fra Emerika Pavića.

Vrhovac je uočio opasnost liberalizma već u njegovim pravilima zagrebačkog sjemeništa iz 1799. *Systema educationis cleri junioris in Seminario diocesano Zagrabiensi*. Njegovo nezadovolјstvo padom vjerskog i moralnog života u biskupiji vidljivo je još 1796. u obredniku *Rituale romano-zagrabiense* koji je dao tiskati za svoju biskupiju. Svoju tjeskobu pred pojavom liberalizma koji je razgrađivao vjeru utvrdio je zaključcima svećeničkog skupa 1803. u Zagrebu.

U sklopu toga Hoško daje vrijedan opis bogoslužja u jozefinizmu i odgovara na pitanje koje zadaće Vrhovac, odnosno jozefinizam daje liturgiji. Radi se o boljem razumijevanju primanja sakramenata. U *Rituale romano-zagrabiense* Vrhovac razotkriva svoje opredjeljenje za liturgijsku obnovu zasnovanu na boljem razumijevanju bogoslužnih čina. (Prema obredniku Jurja Branjuga iz predjozefini-

stičkog vremena, želi dovesti u sklad ulogu svećenika kao navjestitelja i liturga, odnosno ideale tridentinske obnove i jozefinistički lik svećenika.)

Vrhovac je 1804. priredio *Kratki keršćanski navuk*. Bio je to *Mali katekizam* tadašnjeg od države propisanog *Austrijskog katekizma*, tj. katekizma koji su odobrile jozefinističke vlasti. Od 1777. do 1855. taj je katekizam bio obvezan vjeronaučni priručnik na području Habsburške Monarhije. Tim katekizmom započinje prijelaz katehizacije iz Crkve u školu (nova shvaćanja katehizacije, drukčija organizacija i nova metodologija poučavanja kao i sam sadržaj). Opća je oznaka austrijskoga katekizma njegova školska namjena, duh jozefinizma, shvaćanje katehizacije kao sredstva izgrađivanja državnog jedinstva i važnog čimbenika u izgradnji države.

U ovom se djelu potvrđuje dugogodišnji Hoškov interes za katekizme. Podsjećam samo na Hoškovo djelo «Negdašnji hrvatski katekizmi» iz 1985. Autor precizira koji se katekizam kod nas rabio u vrijeme jozefinizma i ispravlja neke dosadašnje pogrešne sudove. On vuče izravne linije između katekizamske literature na austrijskoj razini s onom što je korištena u zagrebačkoj dijecezi i uspoređuje ju. I u tom pitanju Vrhovac je vjeran jozefinizmu, tj. jozefinističkom preuređenju katehizacije u Habsburškoj Monarhiji i prenosi to u Zagrebačku biskupiju pokazujući time svoju naklonjenost prema jansenizmu koji je nadahnuo autora *Austrijskog katekizma*.

Autor ove knjige jasno opravdava da spomenuta literatura i spisi koji su nastali pod neposrednom Vrhovčevom paskom pokazuju kako se Vrhovac u sučeljavanju s liberalizmom ne vraća na stavove potridentske katoličke obnove, tj. stavove katoličkog baroka. Njegovo je shvaćanje svećenika jansenističko jer naglašava da su svećenici svojim djelovanjem upravljani kršćanskoj zajednici kao navjestitelji Božje riječi, djelitelji sakramenata i graditelji kršćanskog života. Zadaće su svećenika: naviještanje i propovijedanje, biti učitelj, dušobrižnik. Ti su stavovi pak u pologu reformnog katolicizma, koji ih je prihvatio iz jansenizma, a ne u pologu katoličke potridentske obnove kako su tvrdili crkveni povjesničari sredinom 20. stoljeća.

Za zadaće župnika Vrhovac je svojim svećenicima priredio novi obrednik, novi biskupijski molitvenik i dva priručnika svećeničke duhovnosti. Podrobnija analiza tih spisa ukazuje kako je Vrhovac svjestan da je završilo vrijeme katoličke obnove u duhu Tridentinskoga sabora, razdoblje katoličkoga baroka, i nastupilo vrijeme jozefinizma u zemljama Habsburške Monarhije. Vjernost jansenizmu vidljiva je i u njegovu programu pastoralnog djelovanja svećenika u Zagrebačkoj biskupiji na početku 19. stoljeća. Hoško piše da je to bio jedini ispravan izbor u obavljanju biskupske službe u jozefinistički ustrojenoj Monarhiji, tj. i u Hrvatskoj, u tom vremenu kasnog jozefinizma, ali i jedini ispravan izbor određivanja programa pastoralnog djelovanja svećenstva u tom povijesnom razdoblju na razmeđu katoličkoga baroka i liberalizma.

Prije no što je postao biskup, Vrhovac je pripadao slobodnim zidarima i tako zapravo potvrdio prihvaćanje cjelovitog programa jozefinizma. Kao biskup udaljio se od slobodnih zidara, ali je do smrti mnogim svojim postupcima potvrđivao da je jansenizam, i to u liku obnovnog katoličanstva, njegov temeljni životni izbor i nadahnuće. Vidljivo je to također dok je bio odgojitelj svećeničkih pripravnika i zatim biskup jer nastoji graditi duhovni lik svećenika koji će uskladiti svoj duhovni poziv i jozefinizmom zacrtano svećeničko djelovanje. Odgoj svećenika mora biti prosvjetiteljski usmjeren. U posljednjim desetljećima života pokazuje osobito kritičan stav prema jozefinizmu, nakon što je zapazio da je jozefinizam otvorio vrata liberalizmu, ostajući međutim vjeran jansenizmu.

On je jedan od rijetkih crkvenih ljudi koji je na vrijeme uočio liberalizam i u njemu prepoznao opasnost za vjeru, za kršćanstvo, za samu Crkvu. No nije ostao samo na prepoznavanju liberalizma. On mu se pokušava suprotstaviti u svim njegovim očitovanjima, ali ne povratkom na lik svećenika katoličke obnove u duhu Tridentinskog sabora, već se ozbiljno i zauzeto trudio izgraditi lik svećenika koji će biti u stanju vjerodostojno živjeti svećeništvo i ostvarivati svoje poslanje u vremenu koje je pod utjecajem novih idejnih i društvenih kretanja. Nastojao je stoga pomoći svojim svećenicima ponudivši im jansenističku pastoralnu i duhovnu literaturu.

Autor je učinio snažan iskorak u odnosu prema dosadašnjem istraživanju djelovanja biskupa Vrhovca. Hrvatska ga je historiografija priznavala velikanom hrvatske prošlosti, ali je on i velikan među biskupima Crkve u Hrvata. U želji da služi obnovi Crkve, u mladosti je prihvatio jozefinizam, i to nedovoljno kritično, pa s vremenom postaje manje odan državnim uredbama o crkvenim pitanjima. Bio je uvjeren da obnovu Crkve treba provesti prema idejama kasnog jansenizma, odnosno obnovnog katoličanstva. Zato svom svećenstvu nije samo uredbama ukazivao na taj put obnove već mu je pripremio duhovnu i pastoralnu literaturu takvih vlastitosti.

Dakle, Vrhovac je jozefinist, ali je prvenstveno kršćanski prosvjetitelj, točnije pripadnik tzv. obnovnog katoličanstva s idejama crkvene obnove u sveukupnom idejnom sklopu jozefinizma. No, to nije sve. Potkraj 18. st. Vrhovac je uočio i loše posljedice jozefinizma u odnosu prema vjeri i Crkvi. Iz jozefinizma je, naime, iznikao liberalizam koji u odnosu prema vjeri pokriva širok prostor od radikalnog stava prepoznatljivog u materijalizmu i vjerskom indiferentizmu, čak ateizmu, do blagog izraza koji priznaje vrijednost objavljenih vjerskih zasada u privatnom životu. Vrhovac ga prepoznaje i, za razliku od svojih suvremenika u biskupskoj časti, on se ne pouzdaje u «savez oltara i prijestolja» i ne čeka da će država ustati protiv liberalizma. Stoga nastoji vlastitim zauzimanjem potaknuti svećenstvo na izgradnju kršćanstva koje će biti u stanju othrvati se i radikalnom liberalizmu. Tako je Vrhovac doista u mnogočemu napustio jozefinizam, svakako njegovu tendenciju stvaranja državne Crkve, ali je ostao vjeran obnovnom katoličanstvu i u njemu našao poticaj i način kako će potvrditi svoju vjernost obnovi Crkve.

Taj je zagrebački biskup zauzeto čitao «znakove vremena», i to ne samo vlastitoga već i budućega vremena. Autor zaključuje svoje djelo tvrdnjom da je biskup Vrhovac doista uzor i učitelj pokoljenjima biskupa, svećenika i ostalih navjestitelja evanđelja u Crkvi među Hrvatima.

Svoj osvrt na Hoškovo djelo želim završiti tvrdnjom da je ono važan prilog poznavanju naše crkvene prošlosti, ali je u isto vrijeme poticaj onima koji se danas trude prosuditi sadašnje stanje Crkve u

našoj domovini i okolnosti njezina života kako bi mogli predložiti što bolje upute za njezino djelovanje i onda kada to zahtijeva hrabre odmake od dosadašnjih sudova i ocjena. Samo se tako može pokazati i dokazati odgovornost ne samo prema sadašnjosti već i prema budućnosti.

Marko Medved